

Ks. Mariusz SZRAM, *Cnota pokory w nauczaniu greckich Ojców Kościoła IV wieku*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2014, ss. 252.

Praktykowanie cnót moralnych należy niewątpliwie do istotnych elementów życia chrześcijańskiego. Zajmuje ono również ważne miejsce w kulturze, która swe inspiracje czerpie ze źródeł pozachrześcijańskich. Jest ono bowiem właściwe człowiekowi jako takiemu i stanowi niezwykle istotny dla człowieczeństwa wymiar. Dlatego też w dziejach ludzkiej myśli, od czasów starożytnych aż do współczesności, wiele miejsca zajmują analizy zasad moralności, próby zrozumienia istoty dobra i zła czy też refleksje nad sposobami zdobywania cnót.

Na gruncie chrześcijańskim podwaliny dla aretologii położyli Ojcowie Kościoła, łącząc w sobie nauki moralne wypływające z Objawienia Bożego z osiągnięciami antycznej, greckiej filozofii. Ich nauczanie stoi więc u podstaw Tradycji Kościoła. Ciągłe więc istnieje potrzeba powracania do myśli Ojców, by szukać u nich zarówno inspiracji dla współczesnych badań naukowych dotyczących chrześcijańskiej moralności, jak i praktycznych wskazówek pomagających w prowadzeniu prawdziwie cnotliwego życia.

W tę potrzebę wpisuje się doskonale książka ks. prof. dr hab. Mariusza Szrama, traktująca o cnotcie pokory. Autor podjął się w niej zbadania nauczania o pokorze wschodnich Ojców Kościoła, które w najbardziej dojrzałej formie znajdują się w dziełach Bazylego Wielkiego, Grzegorza z Nazjanzu, Grzegorza z Nyssy oraz Jana Chryzostoma. Książka ta rozwija i uzupełnia dotychczasowe badania ks. Szrama. Pozycja ta jest tym cenniejsza, że wypełnia istotną lukę w studiach nad patrystyczną koncepcją pokory, które ograniczały się zwykle do opisu nauczania św. Augustyna w tej kwestii.

Bazę źródłową stanowią przede wszystkim dzieła wspomnianych Ojców kapadockich i Jana Chryzostoma. Ponieważ jednak utworów podejmujących bezpośrednio tematykę pokory jest niewiele, bo jedynie homilia Bazylego Wielkiego i Jana Chryzostoma, dlatego też Autor poddaje kwereńdzę po kątem koncepcji pokory wiele innych dzieł Ojców, w których znajdowały się jakiegokolwiek odniesienia do badanego przedmiotu. Swoje naukowe poszukiwania ks. Szram umieszcza także w kontekście grzechu pychy, gdyż pokora jest zwykle opisywana przez chrześcijańskich pisarzy jako lekarstwo na tę wadę. Takie ujęcie wyznacza dość szeroką bazę źródłową dla badanej problematyki, wymagającą od Autora gruntownej wiedzy i kompetencji.

Panorama wypowiedzi tych wybranych Ojców Kościoła została znacznie poszerzona przez umieszczenie ich w kontekście nauczania innych pisarzy wczesnochrześcijańskich (Klemensa Rzymskiego, Klemensa Aleksandryjskiego, Doroteusza z Gazy, Ewagriusza z Pontu, Grzegorza Wielkiego, Augustyna, Hieronima, Hilarego z Poitiers, Ignacego z Antiochii, Jana Kasjana, Jana Klimaka, Nila z Ancyry, Justyna, Orygenes, Rufina z Akwilei, Tertuliana, Teofila z Antiochii oraz takie dzieła jak: *Didache*, *Pasterz Hermasa*, *Apoftegmaty*, czy *List Barnaby*), co pozwoliło uchwycić zarówno inspiracje dla teologicznej koncepcji pokory głównych bohaterów książki, jak i jej późniejsze wpływy, co przyczynia się do uatrakcyjnienia narracji omawianej monografii. Niewątpliwą jej zaletą jest również osadzenie badanej tematyki w kontekście literatury oraz filozofii rozwijającej się ramach kultury grecko-rzymskiej. Dzięki temu Autor, nawiązując do myśli i dzieł m.in. Platona, Arystotelesa, Epikteta, Homera, Eurypidesa, Herodota, Hezjoda, Cyserona, Marka Aureliusza, Plutarcha, Seneki, Ksenofonta czy Teofrasta, oraz poszukując wzorców dla patrystycznej koncepcji pokory w piśmiennictwie antycznym, ukazuje przedmiot swych badań w procesie jego rozwoju, co pozwala na przeprowadzenie głębszych analiz interesującego go zagadnienia.

Książka jest skomponowana w interesujący sposób, gdyż materiał został w niej ułożony zarówno pod względem koncepcji dotyczących badanej tematyki u poszczególnych Ojców, jak i według kryterium tematycznego, co pozwala – jak podkreśla Autor (s. 9) – czytać prezentowaną monografię według klucza problemowego oraz autorskiego. Lekturę ułatwia także przystępny język publikacji, zaś specjalistów satysfakcjonują liczne przywoływania tekstów oryginalnych omawianych autorów.

Chociaż prezentowana książka nie jest zbyt obszerna (to jeszcze jedna z jej zalet), to jednak znalazło się w niej aż 8 rozdziałów. Pierwszy z nich, zatytułowany: *Rozwój koncepcji pokory do IV wieku* (s. 11-70), ukazuje korzenie nauki o pokorze obecne w dziełach Ojców. Na etapy jej rozwoju składają się: starożytna literatura i filozofia, koncepcje biblijne pokory oraz nauka o niej w pierwszych wiekach chrześcijaństwa. W taki też sposób został podzielony pierwszy rozdział książki. Autor upatruje więc korzeni chrześcijańskiej nauki o pokorze w starożytnej zasadzie umiaru, obecnej już w myśli np. presokratyków, Platona czy Arystotelesa, u którego przybiera ona postać zasady *μεσότης* – „złotego środka”. Ks. Szram omawia także inne terminy opisujące etykę antycz-

ną, takie jak: uzasadniona duma, małoduszność, próżność, zuchwałość, samowystarczalność czy też uniżenie, ukazując ich znaczenie oraz oceniając ze względu na podobieństwo lub jego brak do idei chrześcijańskich. W interesujący sposób Autor prezentuje także biblijną koncepcję pokory i pychy, analizując odpowiednie terminy i postawy moralne na gruncie zarówno Starego, jak i Nowego Testamentu. Cennym uzupełnieniem jest także analiza pism wczesnych Ojców Kościoła, które łączą pokorę np. z łagodnością, cierpliwością czy też z panowaniem nad sobą, wyrażając prawdy biblijne językiem greckiej filozofii. Autor omawia więc różne pojęcia opisujące pokorę i pychę w literaturze patrystycznej, poddając je gruntownej analizie filologicznej. Ks. Szram nie zadowala się przy tym pobieżnymi odpowiedziami i nie upraszcza pojawiających się problemów, odnosząc się do opinii różnych autorów współczesnych (np. s. 47) oraz prezentując własne stanowisko (np. s. 22).

Rozdział drugi pt. *Terminologia dotycząca pokory i pychy* (s. 71-92) to próba analizy porównawczej powyższych pojęć obecnych w pismach Bazylego Wielkiego, Grzegorza z Nazjanzu, Grzegorza z Nyssy oraz Jana Chryzostoma. Ukazuje ona pokorę jako cnotę etyczną, zdefiniowaną na gruncie chrześcijańskim, choć wyrażoną językiem pojęć filozoficznych.

W podobny sposób zostały ułożone kolejne rozdziały prezentowanej książki, przedstawiając poszczególne zagadnienia u poszczególnych wschodnich teologów, występujących zawsze w tej samej kolejności. Ich tematykę doskonale oddają tytuły poszczególnych rozdziałów: *Próba określenia istoty cnoty pokory* (rozdział trzeci, s. 93-115), *Cnota pokory a inne rodzaje uniżenia* (rozdział czwarty, s. 116-125), *Wyjątkowe miejsca pokory wśród cnót* (rozdział piąty, s. 127-148), *Pokora jako konieczne lekarstwo na główną wadę – pychę* (rozdział szósty, 149-169), *Wzorce osobowe ludzi pokornych* (rozdział siódmy, s. 171-187), *Jak zdobyć prawdziwą pokorę?* (rozdział ósmy, s. 189-202).

Tak szerokie i różnorodne ujęcie tematu pozwala na uchwycenie istoty pokory, objawiającej się na różne sposoby w życiu chrześcijańskim. Sprzyja temu również dociekliwość Autora, starającego się odszukać w tekstach źródłowych myśli ukryte, które wprawdzie nie zawierają sformułowań wprost dotyczących pokory, lecz je zakładają, wiele mówiąc o przedmiocie badań. Wynika to z zasady przyjętej przez ks. Szramę, by patrzeć raczej na ducha analizowanych tekstów niż ich literę (s. 95).

Struktura formalna książki posiada wiele zalet. Jej lekturę oraz zrozumienie ułatwiają dobrze napisane podsumowania każdego rozdziału, wprowadzające jednocześnie w kolejne zagadnienia. Rolę pomocniczą w przyswojeniu sobie przez czytelnika głównych myśli książki pełnią również podtytuły niektórych paragrafów, które dobrze oddają ich treść, a nawet stanowią swoiste jej streszczenie (s. 94; s. 99; s. 102; s. 105; s. 128; s. 132; s. 135; s. 139; s. 150; s. 152; s. 155; s. 159). Również możliwość czytania prezentowanej książki na dwa sposoby, tj. według klucza autorskiego lub merytorycznego, jest istotnym jej walorem.

Wątpliwości odnośnie do kompozycji tej monografii mógłby budzić jedynie zbyt krótki – nawet jak na niewielką objętość wszystkich rozdziałów w niej zawartych (bo liczący zaledwie 9 stron) – i wydaje się, że niepotrzebnie wyodrębniony rozdział IV, usiłujący odróżnić pokorę od innych form uniżenia, które nią nie są. Tematyka ta równie dobrze zmieściłaby się w rozdziale III, który przecież poświęcony został próbie zdefiniowania pokory i również mówił o uniżeniu, choć właściwym autentycznej cnocie. Określeniu jej istoty, czyli także zakreśleniu jej granic, sprzyja bowiem odróżnienie jej od fałszywych postaci, które mogą ją udawać. Udałoby się wówczas uniknąć również zbędnych powtórzeń, które miały miejsce (np. s. 108-109 i s. 124). Nie jest to jednak rzecz, która w jakikolwiek sposób zakłócałaby lekturę lub umniejszałaby wartość prezentowanej książki.

Monografia ta, choć dotyczy czasów odległych i traktuje o rzeczach wydawałby się abstrakcyjnych, to jednak zawiera w sobie znaczenie bardzo praktyczne również dla współczesnego czytelnika. Jest ona bowiem zamiarem Autora (s. 9-10) skierowana nie tylko do osób zainteresowanych badaniem myśli patrystycznej w sposób naukowy, lecz także do wszystkich tych, którzy pragną skorzystać ze wskazówek udzielonych przez mistrzów życia duchowego, jakimi niewątpliwie są Ojcowie Kościoła, aby ubogacić własną duchowość. Ten cel książki dotyczy także teologów, zwłaszcza w tych fragmentach, które omawiają konieczność pokory w badaniach naukowych i poznawaniu Boga (s. 152-155).

Książka ta pomaga także czytelnikowi, ukształtowanemu w kulturze europejskiej i chrześcijańskiej, zrozumieć świat współczesny, który często w oderwaniu od swych korzeni często posługuje się pozachrześcijańskim sposobem pojmowania pokory jako małości, słabości, niepotrzebnego i upokarzającego uniżania się zaprzeczającemu własnej godności. Określenie tego, czym w swej istocie jest pokora rozumia-

na jako cnota chrześcijańska oraz poznanie sposobów jej pojmowania w filozofii i kulturze świata antycznego, pozwala na głębsze zrozumienie siebie i świata nam współczesnego oraz rozpoznanie różnic zachodzących pomiędzy tym, co chrześcijańskie, a tym, co nim nie jest. To zaś sprzyja niewątpliwie kształtowaniu własnej, chrześcijańskiej tożsamości, opartej na solidnym fundamencie nie tylko wiary, lecz także wiedzy teologicznej. Temu właśnie sprzyja prezentowana książka ks. Szrama i dlatego również, obok niewątpliwych i ważnych walorów naukowych, jest ona warta polecenia.

Ks. Mariusz Terka